

Кушнір М.П.

Проблеми сталого екологічно безпечного розвитку людської цивілізації в системі "Людина - суспільство - природа"

Серед сучасних проблем людства найбільш гострою і актуальною є проблема стану навколишнього середовища і його впливу на індивідуальне і суспільне здоров'я.

У середині ХХ ст. бурхливий розвиток науково-технічного прогресу відкрив перед людством небачені раніше можливості, докорінно змінив розподіл сил між людиною і навколишнім середовищем. В ім'я прогресу в жертву була принесена природа. Моделі виробництва і споживання, які склалися у світі, перестали відповідати умовам нормального співіснування людини й природи. У процесі розвитку людської цивілізації, росту чисельності населення на планеті Земля в межах біосфери з'явилась нова система "Людина - суспільство - природа". Людство зі своїм виробництвом та культурою стало складовою частиною біосфери. Взаємодія в системі "Людина - суспільство - природа" має двобічний характер. Але з ростом чисельності населення на Земній кулі і технічної озброєності людини в ній почав переважати односторонній вплив людського суспільства на природне середовище¹.

Немає сумніву, що в майбутньому розвиток продуктивних сил буде ще значнішим і глибшим. А тому дуже важливим є поєднання науково-технічного прогресу з науково обгрунтованим використанням природних ресурсів. Прогрес у техніці й промисловості не повинен бути джерелом небезпечного забруднення і виснаження компонентів природного середовища. Уже тепер продуктивні сили людського суспільства спричиняють потужний вплив на природне середовище, що призводить до серйозних порушень погодженості біосферних явищ у межах великих регіонів. Це значною мірою зумовлено тим, що людство ще недостатньо нагромадило знань про природу та про масштаби зв'язків її компонентів. Посилення антропогенного впливу на природу повинно здійснюватись через глибше пізнання й використання її законів.

Сучасне людство займає непросту позицію в біосфері. З одного боку, людина завжди є частиною якоїсь конкретної екосистеми і зв'язана багатьма біологічними каналами з природним середовищем, та, з іншого боку, людство широко реалізує небіологічні функції: формується соціальне середовище зі своїми законами розвитку, виникає велика кількість технічних об'єктів, які є чужими для біосфери.

Екологічна наука виходить з двох принципових положень: величезного кількісного і якісного зростання використання природних ресурсів і нездатності природи повністю самовідновлюватись за таких темпів і обсягів експлуатації².

Природа не прощає свавілля, вона карає за порушення, які в ній виникають. Будь-який крок, спрямований на перетворення природного середовища, має бути всебічно вивчений та виважений з точки зору його віддалених наслідків.

Сучасна зона життя людського суспільства охоплює усі геосфери Землі і навіть поширюється на найближчий Космос. Запас природних ресурсів може стати критичним. Однак розумне їх використання, а не експлуатація буде джерелом життя людини. Оскільки населення світу зростає і зростатиме, топографічна обмеженість землі і виснаження природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища неминуче вимагатимуть, щоб його еко-

номіка ґрунтувалась на міцних екологічних принципах.

Погіршення стану більшості екосистем біосфери, значне зменшення біопродуктивності і біорізноманіття, катастрофічне виснаження ґрунтів і вичерпання мінеральних ресурсів, інтенсивне забруднення навколишнього природного середовища поставили на порядок денний нагальну потребу у здійсненні переорієнтації напрямів та характеру майбутнього розвитку суспільства та оптимізації відносин між людиною і природою. Спроби розв'язати екологічні проблеми через розроблення і впровадження екологічно чистих і ресурсозберігаючих технологій виявилися достатніми лише для загальмування негативних процесів, але недостатніми, щоб їх зупинити. Людство, сягнувши надзвичайно високого рівня пізнання і розвитку, оволоділо величезним науково-технічним потенціалом і тим самим створило реальну загрозу для свого існування, оскільки ще не навчилася достатньою мірою обережно й раціонально ним користуватись³.

Відчутний трагізм соціально-економічного розвитку суспільства в кінці ХХ ст. полягає у зростаючому відриві матеріальних форм буття людства від освітньо-культурного прогресу - розвитку системи людських цінностей і смислів. Економічний розвиток не може зупинитись, але його зростання повинно вписуватись у рамки екологічних можливостей планети Земля⁴. Стійкий екологічно безпечний розвиток людської цивілізації можливий при умові, що господарська діяльність людини буде в межах економічної та екологічної ємності ландшафту, яка виключає незворотні зміни в навколишньому середовищі і природна основа існування людини не руйнується. Стійкість живої системи - це її здатність завдяки внутрішнім механізмам захисту протистояти зовнішнім негативним впливам і адаптуватися до них без істотних змін. Стабільність екосистем закладена в їх генетичній програмі, здатній протягом усього періоду існування реалізувати в мінливих умовах зовнішнього середовища свою життєву програму розвитку⁵.

Глобальна криза сучасної цивілізації пов'язана з економічною, екологічною, соціальною, психологічною та освітньою сферами⁶.

На думку чеського вченого Р. Колярського (1989), екологічна криза - це криза філософії, криза духовності. Деградація природного середовища є результатом не просто та не тільки техногенного тиску на нього, а наслідком зuboжіння моральності суспільства, сліпоти щодо майбутніх наслідків прийнятого стилю життя. Чималий внесок у розвиток кризових явищ додає існуюче протиріччя особистих та суспільних інтересів, переважаючого регіонального мислення над глобальним⁷. Діяльність людини стосовно облаштування свого життя нерозривно пов'язана з формуванням її світогляду, зміст якого полягає в усвідомленні людиною себе, свого місця в природі і визначенні своїх стосунків з природним середовищем й стратегії виживання.

З метою зменшення кризових явищ виникла нагальна потреба в ліквідації екологічної неграмотності в найближчі десятиріччя. Екологічні знання необхідні для розуміння біологічних процесів відновлення природних екосистем, обґрунтування раціонального природокористування і прогнозів можливих негативних екологічних змін⁸. Адже екологічна катастрофа за своїми масштабами і наслідками не менш небезпечна, ніж ядерна війна, але через екологічну недоосвіту вона не така очевидна широкому загалу суспільства.

Врятувати біосферу можна лише шляхом докорінної зміни свідомості всієї світової спільноти, основ сучасної моралі та екологічної культури у ставленні людей до при-

роди, тобто глобальної конверсії людського способу мислення та буття, радикальної перебудови господарської діяльності в переважній більшості країн світу⁹. На зміну епохи беззастережного монополізму людини в природі має прийти інша філософія життя - екологічний світогляд, етика, мораль, культура, які повинні домінувати у ХХІ столітті. Як стверджує М.Дробноход "Проблема стійкого екологічно безпечного розвитку - це передусім проблема індивідуальної і колективної свідомості, формування якої є прерогативою вищої освіти"¹⁰.

Науменко А.М., Кузнецов В.О., Малишева Н.Р. та ін. (1997) вважають, що "безпека людини визначається, по-перше, стійким розвитком оточення (середовище, соціум), і найголовніше-збалансованим соціокультурним змістом цього оточення, по-друге, гармонійним внутрішнім розвитком самої людини як універсуму, особистості та індивідуальності, психофізіологічною сферою людини та її свідомістю, що змістовно характеризується єдністю глибинних архетипів, ментального досвіду, наукового знання, соціальних норм і морально-етичних цінностей"¹¹.

Основою стійкого екологічно безпечного розвитку людського суспільства є збалансований розвиток, коли не тільки не знищується його життєвий потенціал, а й відбувається відновлення природного та культурного довкілля, підвищується соціальна відповідальність людей, гуманізуються стосунки. Поза контекстом збалансованого розвитку не можна досягти жодної з важливих цілей - миру, прав людини, соціальної інтеграції, злагоди та справедливості.

Важливим з точки зору стійкого розвитку є визначення розумної (достатньої) межі задоволення власних потреб, тобто обмеження споживацьких інстинктів. Людина завжди намагалася й намагається якомога повніше забезпечувати свої потреби, які невинно зростають. Як стверджує М. Бердяєв, "людина шукає не змісту життя, а благ життя". Безмежжя цих благ є наріжним каменем у розвитку й разом деградації суспільства. Адже техногенна ємність природного середовища і життєзабезпечувальні природні ресурси занадто обмежені. А сучасні технології стали потужним інструментом, за допомогою якого людина споживає значно більше, ніж природа може продукувати, а також викидає в довкілля таку кількість відходів, яку природа вже не в змозі знешкодити¹².

Людство має загальні глобальні інтереси, без вирішення яких неможливий стійкий розвиток жодної держави.

Воно здатне зробити розвиток стійким - забезпечити задоволення сучасних потреб і не піддавати ризику здатність прийдешніх поколінь задовольняти свої потреби. На Конференції ООН з природного середовища і розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро у червні 1992 року, був задекларований принцип стійкого розвитку суспільства та прийняті два засадничих документи: "Декларація у справі природного середовища й розвитку" і "Глобальну програму дій — Порядок денний на ХХІ століття", що вміщує план міжнародних дій з навколишнього середовища на межі ХХ та ХХІ століть. Реалізується програма "Людство та глобальні зміни", метою якої є вивчення взаємозв'язку в системі "Людина - середовище життя". Ю.А. Злобін вважає, що вирішення проблем сталого екологічно безпечного розвитку людської цивілізації "можливе лише на базі єдності наукового знання, виробничої діяльності та соціальних процесів"¹³. Активна участь кожної людини в піклуванні про довкілля й про саму себе та світової спільноти в цілому є гарантом збалансованого сталого розвитку людства в системі "Людина - суспільство - природа".

Література

1. Злобін Ю.А. Основи екології. - К.: Лібра, 1998. - С. 50-51.
2. Природа України та її охорона. Упоряд. Андрієнко Л.В. - К.: Політвидав. України, 1975. - С. 34.
3. Дробноход М. Пріоритети стійкого екологічно безпечного розвитку // Освіта, 1997.-№72-73.-22-29 жовтня.
4. Програма дій. Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении // Центр "За наше общее будущее".-Женева, 1993.-С. vii.
5. Дробноход М. Там же.
6. Царик Л.П. Проблеми екології рідного краю: Навч. матеріали.-Тернопіль, 1993.-С.6-10.
7. Злобін Ю.А. Там же.- С. 143.
8. Кушнір М.П. Безпека життєдіяльності людини як умова стійкого розвитку людської цивілізації // Наукові записки ОА.-Острого, 1998.-Т.1.-Кн.2.- С.262-263.
9. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник.-К.: Заповіт, 1996.- С.320-323.
10. Дробноход М. Там же.
11. Науменко А.М., Кузнецов В.О., Малишева Н.Р. та ін. Концептуальні положення науково-освітнього напрямку "Безпека життя і діяльності людини" для всіх рівнів освіти в Україні // Освіта, 1997.- 26 лист.- 3 груд.
12. Білявський Г.О. Основи загальної екології: Підручник (Г.О. Білявський, М.М. Падун, Р.С. Фурдуй.-К.: Либідь, 1995.-С.17.
13. Злобін Ю.А. Там же.- С. 213.